

DOI: 10.11649/abs.2017.003

Justyna Barbara Walkowiak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Poznań

justwalk@amu.edu.pl

O rozbieżnych etymologiach nazwisk polskich i litewskich

Wstęp

Obecność w tym tomie antroponomastyki jako obszaru konfliktu narodowych historiografii nie powinna dziwić, mimo że w polskiej tradycji onomastykę uważa się raczej za gałąź językoznawstwa niż naukę pomocniczą historii¹. Nazwy własne – zarówno osobowe, jak i miejscowe – znakomicie bowiem wpisują się w narodowe mity i stanowią niezwykle użyteczne i skuteczne narzędzie w polityce narodowościowej. Jeśli przyjąć kategorie zaproponowane przez L. M. Nijakowskiego, można by nazwy własne określić mianem *dobra etnicznego*, definiowanego jako „wyróżnik etniczny, który uchodzi za dystynktywny w świadomości członków danej grupy i służy społecznej dyferencjacji w przestrzeni publicznej w danym okresie” (Nijakowski, 2006, s. 38). Co ważne, polityka językowa – choć najczęściej narzędziem jej uprawiania jest faktycznie język – może za swój przedmiot mieć również nazwy własne: miejscowe lub osobowe (por. np. Walkowiak, 2016). W przypadku nazw własnych zarówno krajobraz językowy, jak i antroponomastykon wspólnie kreują określony obraz danego

¹ Jest tak w wielu krajach, lecz nie wszędzie – np. na niektórych uczelniach Czech, Szwecji, USA czy Wielkiej Brytanii onomastyka jest traktowana jako dyscyplina pomocnicza historii bądź element badań nad folklorem czy antropologii (cf. Helleland, 2002).

terytorium, symbolicznie je zawłaszczając i swą formą przynależną danemu językowi jasno sugerując, do kogo ono należy. Potencjalnym zagrożeniem dla naukowców jest rezygnacja z obiektywizmu badawczego na rzecz kształtowania polityki językowej zaangażowanej po stronie ideologii o charakterze nacjonalistycznym. Należy z całą mocą podkreślić, jak szkodliwe dla jakości i rzetelności badań naukowych jest tego rodzaju nastawienie, w którym dowody dobiera się do *a priori* przyjętej tezy.

W artykule przedmiotem refleksji badawczej będzie etymologia wybranych nazwisk pochodzenia litewskiego, interpretowanych jako polskie w niektórych źródłach polskich, oraz odwrotnie – nazwisk o genezie polskiej, które w niektórych pracach litewskich bywają traktowane jako etymologicznie litewskie. Być może niekiedy interpretacje takie nie wynikają ze świadomej chęci zawłaszczenia przestrzeni symbolicznej, w której funkcjonuje owo szczególne *dobro etniczne*, jakim są nazwiska. Może to być wyraz zrozumiałego psychologicznie pragnienia, by do tłumaczenia zastosować raczej narzędzia bliskie, znajome i „oswojone” niż te mniej bliskie i zgoła nieoczywiste. Dzieje się tak pomimo istnienia pewnej liczby prac traktujących o litewskich (bałtyckich) elementach w historycznej i współczesnej polskiej antroponimii², jak i dotyczących nazwisk litewskich o etymologii polskiej /słowiańskiej.

Czynnikiem mającym także istotny związek z opisanym powyżej zjawiskiem jest bezsprzecznie homonimia³. Chodzi tu o homonimię występującą nie pomiędzy wyrazami pospolitymi, a pomiędzy nazwami własnymi, czyli o homonimię onimiczno-onimiczną. Jak bowiem podkreśla M. Biolik,

[n]azwy własne, podobnie jak wyrazy pospolite, należą do systemu słownikowego języka i mogą być analizowane jako znaki językowe o charakterze bilateralnym, zawierające określoną formę (signifiant) i treść, znaczenie, sens (signifié). We wszystkich znanych opracowaniach i definicjach homonimii podkreślany jest związek formy wyrazu z jego znaczeniem. Homonimy onomastyczne to nazwy własne (dwie lub więcej) mające tę samą formę, a różną treść (Biolik, 2009, s. 34).

Typ homonimii, jaki będzie nas interesował w tym artykule, W. Wenzel nazywa *homonimią międzyjęzykową*. Jak nadto zauważa wspomniany badacz, „relacje homonimiczne tworzą nie tylko całe nazwiska, lecz także ich części, etymologicznie różne bazy antroponimiczne i różne pod względem pochodzenia przyrostki” (Wenzel, 2009, s. 15). W odniesieniu do tego zjawiska W. Wenzel proponuje nazwę *homonimia morfematyczna*.

² W języku polskim na ten temat pisali m.in. T. Buch, L. Citko (Kruk), L. Dacewicz, K.-O. Falk, M. Kondratiuk, W. Smoczyński, B. Tichoniuk.

³ Jak zauważa R. Mrózek (2009, s. 169), niektórzy lingwiści wyrażają wątpliwości, czy w odniesieniu do nazw własnych można w ogóle mówić o homonimii. W niniejszym artykule przyjmujemy wszakże założenie, że jest to nie tylko możliwe, ale również celowe.

Istotny dla naszych rozważań będzie również fakt, że – na co zwraca uwagę E. Wolnicz-Pawłowska (2009) – wiele form homonimicznych, szczególnie na pograniczych językowych (których dotyczą obserwacje badaczki), ma jedynie status konstrukcji badawczych; tylko od indywidualnych cech i predyspozycji onomasty, takich jak znajomość języków obcych i zdolność skojarzeń, zależeć może postulowana przezeń liczba członów homonimicznych. Jest to obserwacja niezwykle trafna. Jednak oprócz znajomości języków obcych ważną rolę odgrywa także skłonność badacza, by w analizowanym nimie dostrzec obok elementu rodzimego również obcy.

Godnym uwagi przykładem przewyciężenia skłonności do etymologizowania nazwisk wyłącznie na gruncie rodzimym jest artykuł M. Biolik (2008), traktujący o nazwiskach z morfemem leksykalnym *gulb, gulb'*. Choć K. Rymut łączy je z apelatywem *gulba* 'gula, kartofel', badaczka trafnie zauważa, że wyraz ten „jest mało znany i nie jest notowany w słownikach języka polskiego”, a co więcej, nie notują go źródła starsze niż dziewiętnastowieczne. W związku z tym, jak konkluduje autorka, należy przyjąć, że „niektóre nazwiska Polaków łączone przez K. Rymuta z wyrazem *gulba* 'kartofel' mogły powstać od nazw miejscowości lub być związane z lit. *gulbė, -is*, pr. *gulbis* 'łabędź', poświadczonym w nazwach wodnych i miejscowych na Litwie, Suwalszczyźnie, Warmii i Mazurach” (Biolik, 2008, ss. 24, 28). W LPŻe znajdziemy dziesięć nazwisk z gniazda *gulb, gulb'* (*Gulbicka, Gulbickas, Gulbinaitis, Gulbinas, Gulbinavičius, Gulbinis, Gulbinskas, Gulbis, Gulbys, Gulbė*), i wszystkie bez wyjątku objaśniane są wyłącznie apelatywami *gulbė, gulbis* 'łabędź', *gulbinas* 'samiec łabędzia'. W świetle ustaleń M. Biolik wydaje się to ze wszech miar słuszne.

Nazwiska o genezie (przypuszczalnie) litewskiej w Polsce

A. Naruszewicz-Duchlińska (2008), opierając się na gniazdowym słowniku Rymuta (1999, 2001), wymienia blisko setkę gniazd pochodzenia litewskiego, z których każde wywodzi się z jednego antroponimu (czasem w paru odmiankach) i obejmuje po kilka bądź kilkanaście pochodnych odeń polskich nazwisk. Znaczna ich część to nazwiska wywodzące się z tradycyjnych w antroponimii litewskiej dwuczłonowych nazw osobowych. Jednak nazwisk pochodzenia litewskiego w polskim antroponomastykonie jest o wiele więcej – z naszych obliczeń wynika, że co najmniej pięć tysięcy, przy założeniu, że każdą postać graficzną potraktujemy jako oddzielne nazwisko⁴. Mimo że niektóre charakteryzują się stosunkowo wysoką jak na nazwiska obce frekwencją (np. Butrym – ok. 1,5 tysiąca, Dziewulski – 2,4 tysiąca, Możejko – 1,3 tysiąca), to przecież zdecydowaną większość wypada sklasyfikować jako nazwiska rzadkie (tj. o frekwen-

⁴ Jak słusznie podkreśla A. Cieślíkowa, „[r]óżne warianty graficzne nazwiska służą różnicowaniu ludzi i ich rodzin. Są to obecnie odrębne antropoleksemy w języku oficjalnym” (Cieślíkowa, 2008, s. 30).

cji pomiędzy 31 a 900), unikaty (10–30) bądź wręcz kurioza (1–9), według podziału zaproponowanego przez J. M. Zawadzkiego (2002, s. 31).

Nazwiska najbardziej charakterystyczne morfologicznie, jak *Giedroyc*, *Korybut*, *Montrym*, *Narbut*, *Poczobut*, *Skirmunt* czy *Wołlejko*, są zarazem najlepiej rozpoznawane jako litewskie, zwłaszcza jeśli są jednocześnie nazwiskami znanych postaci historycznych. Jednakże istnieje także dużo nazwisk o proveniencji litewskiej, szczególnie odapelatywnych (por. Smoczyński, 1982, ss. 442–443), które bywają interpretowane jako polskie. Sprzyjają temu zmiany o charakterze morfologicznym, fonetycznym, graficznym i adideacyjnym, które upodobniły wspomniane nazwiska do etymologicznie rodzimych. Nie należy też zapominać o omyłkach popełnianych przy sporządzaniu dokumentów przez urzędników państwowych, bądź – wcześniej – kościelnych. Również one mogły wpłynąć na dzisiejszą postać nazwisk.

Budowa słowotwórcza nazwisk nie zawsze jednoznacznie przesądza o ich genezie. Przeciwnie, przyrostki typowe dla spolszczonych form litewskich mogą też być pochodzenia polskiego, lub obcego, choć nie litewskiego. Na przykład obecność sufiksu *-ul*, choć „typowego dla białorusko-litewskiego obszaru językowego” (Tichoniuk, 2006, s. 323), może, ale nie musi automatycznie oznaczać litewskości. B. Tichoniuk (2006) na podstawie danych PESEL z lat 90. XX w. wyodrębnił 508 nazwisk zakończonych właśnie tym sufiksem. Jak ustalił, wśród nich około dwie trzecie stanowiły faktycznie nazwiska odpatronimiczne, w których formant ten miał charakter zdrabniający, a powstał i rozprzestrzenił się na terenie białorusko-litewskim w postaci *-ul/-ulis*. Pozostałe jednak były wynikiem pomyłek urzędniczych (np. *Cebul* < *Cebula*, *Gryzul* < *Gryzel*, *Badul* < *Badył*) bądź rezultatem naturalnych procesów językowych w języku polskim (*Darul* < *darować*, *Podkul* < *podkulić/podkulony*, *Świrgul* < *świergolić*, *Czarnul* < *czarny*), albo też były pochodzenia obcego – zwykle niemieckiego bądź też litewskiego, ale nie o charakterze patronimicznym – i w wyniku asymilacji zrównały się wygłosem do badanego sufiksu (np. *Bransul* < niem. *Brenneseel* 'pokrzywa', *Sztul* < niem. *Stuhl* 'krzesło', *Granzul* < lit. *grążulas* 'dyszel', cf. LPŽe, b.d.).

B. Kreja (2001, ss. 112–114) uznał sporą część nazwisk na *-ul* o najwyższej frekwencji za niemotywowane. Jak podkreślił, „wśród nazwisk na *-ul* zwraca uwagę fakt, że pewna ich liczba jest ulokowana wyraźnie na północnym wschodzie”, przede wszystkim w woj. białostockim i suwalskim⁵. Jednak mimo tej obserwacji, etymologizując, badacz poruszał się wyłącznie w obrębie języka polskiego, nie wspominając o możliwości obcego pochodzenia nazwisk bądź ich hybrydalności. Przykładowo nazwisko *Gajdul* objaśnił jako motywowane apelatywem *gajda* 'człowiek słabowity, niezdolny do pracy', zaś *Kierul* – czasownikiem *kierować* („np. w dawnym znaczeniu 'wypędzać, wyganiać...'”).

⁵ Według podziału administracyjnego Polski na 49 województw, obowiązującego w latach 1975–1998.

Jednak najprościej nazwisko *Kierul* (323⁶) zinterpretować odnosząc je do litewskiego nazwiska *Kerūlis* (LPŽe, b.d.) i motywującego go apelatywu *kerūs* 'kłótniwy, pyskаты, zaczepny, zadziorny', bądź do nazwiska *Kēras*, *Kerjys* (LPŽe, b.d.) i apelatywów *kēras* 'złamany lub obcięty pień drzewa z wieloma korzeniami; roślina z pnem i korzeniami; krzew, krzak', *keróti* 'dobrze się rozwijać, rosnać; rozrastać się, rozgałęziać się; rozpowszechniać się, szerzyć się'. Z kolei Tichoniuk (2006, ss. 328, 330) łączy to nazwisko z litewskim imieniem *Kiera* (*Gliceriusz*), którego jednak Kuzavinis i Savukynas (2009) nie odnotowują.

Z kolei nazwisko *Gajdul* może być motywowane litewskim apelatywem *gaidjys* 'kogut' (od którego pochodzą litewskie nazwiska **Gaidulis*, *Gaidjys*), ale według LPŽe bardziej prawdopodobny jest związek z apelatywem *aidūs* 'donośny, dźwięczny, gromki' (z dodatkiem protezy G- i być może zapośredniczone przez nazwy osobowe *Aidūlis*: *Áidas*).

Innym sufiksem mogącym podpowiadać etymologię litewską jest *-uc*. Zauważa to B. Kreja, odnotowując, że w przypadku „współpiennych” par nazwisk zakończonych na *-uc* oraz *-uc*, te pierwsze są zdecydowanie liczniejsze (Kreja, 2001, s. 32), co może wskazywać na związek z formami zakończonymi na *-ucis* czy *-utis*. Jako przykłady takich form podaje on nazwiska *Grygucis*, *Grygutis*, *Czekutis*, *Jakutis* i *Jurgutis*. Jednak mimo podkreślenia, że „zasięg geograficzny nazwisk na *-uc* jest bardzo charakterystyczny” (województwa północno-wschodnie), przywołany badacz etymologizuje wszystkie wyliczone przez siebie nazwiska zakończone na *-uc* wyłącznie na gruncie języka polskiego: *Giruc* jako pochodne od *gira*, *giera* 'nożyisko, duża noga, niezgrabna noga' – por. litewskie nazwisko *Girūtis*, of. też *Giruc*, *Giruc*, i apelatyw *girià* 'las, puszcza' (LPŽe, b.d.); *Korkuc* jako utworzone od ap. *korka*, *korek* 'chodak lub trzewik z drewnianą podeszwą a wierzchem skórzanym' – por. lit. *Korkūtis*, of. też *Korkuc*, *Korkucis*, *Korkuc* < *Karkūtis* < ap. *karkūtis* 'chrapanie, sapanie; charkanie, krztuszenie się; katar' (LPŽe, b.d.); *Bołtuc* – od pol. ap. *bełtać*, *bołtać* 'mieszać, mącić, kłócić' – por. lit. nazwisko *Baltūtis*, of. też *Baltuttis*, *Balltutt*, *Baltuc*, *Bołtuc* < lit. ap. *báltas* 'biały' (LPŽe, b.d.). Co ciekawe, nazwiska te w grafii polskiej (*Giruc/Giruc*, *Baltuc/Bołtuc*) poświadczane są w LPŽe na Wileńszczyźnie. Także etymologia nazwiska *Trypuć* zaproponowana przez B. Kreję (*trypa* 'tkanina używana niegdyś u nas na żupany i suknie kobiece') różni się zasadniczo od etymologii postulowanej przez J. Trypućkę (1982).

Od polskiego czasownika *kiwać* 'chwiać, schylać' wyprowadza Rymut (1999, s. 403) nazwiska *Kiewszyn* (19) i *Kiewszyniec* (12), a także *Kiewel* (217), *Kiewiel* (1), *Kiewlak* (123, cf. *Kiaulekis*, *-ys* (LPŽe, b.d.)), *Kiewleń* (0, cf. *Kiaulėnas* (LPŽe, b.d.)), *Kiewlicz* (98 – cf. *Kiaulyčius* < *Kiaulyš* (?)) (LPŽe, b.d.), *Kiewluk* (10). *Kiewszyniec* (dawniej też *Kiewszynis*) to spolszczenie litewskiego nazwiska *Kiaušinis* (LPŽe, b.d.),

⁶ Liczby w nawiasach oznaczają liczbę nosicieli według Rymuta (2005).

zaś forma *Kiewszyn* jest wynikiem odrzucenia litewskiej końcówki fleksyjnej *-is*, co jest zresztą zjawiskiem charakterystycznym dla wielu polskich nazwisk o genezie litewskiej. Oba wywodzą się z litewskiego apelatywu *kiaušinis* 'jajko'. Z kolei *Kiewel* (cf. *Kévelaitis*, pot. *Kévelis* LPŽe, b.d.) i jego wariant ortograficzny *Kiewiel* pochodzą najpewniej od litewskiego *kevelis* 'włóczęga, łachudra, łajza, łazęga' lub *kēvelas* 'ktoś, kto do niczego się nie nadaje; ciapa, gapa, leń, obibok; nieczuły'. Natomiast *Kiewlak*, cf. *Kiaulakis*, *-ys* (LPŽe, b.d.), *Kiewleń*, cf. *Kiaulėnas* (LPŽe, b.d.), *Kiewlicz*, cf. *Kiaulyčius* < *Kiaulys* (?) (LPŽe, b.d.), są motywowane przez litewskie apelatywy *kiaūlis*, *kiaulys* 'wieprz, świnia, prosię', *kiaūlė* 'bezwstydnik, świntuch, człowiek nieczysty; człowiek nieuprzejmy', *kiaulėnas* 'prosię (ssące); figlarz, psotnik, urwis', *kiaūlakis*, *kiaulakys*, 'człowiek o świńskich oczkach; bezwstydnik'.

Nazwiska *Kiewro* (98), *Kiewra* (183), *Kiewrel* (14), wywodzone przez K. Rymuta od niemieckiej nazwy osobowej *Kibber* < *Gebher* lub od imienia żydowskiego *Kiwer* (Rymut, 1999, s. 403), w rzeczywistości raczej mają genezę litewską (*kiáuras* 'dziurawy, przedziurawiony, nieszczelny', od czego pochodzi też przekleństwo *kiaurėlis*, *kiaurėlė*).

Nazwiska *Kiszkiel* (413), *Kiszkielewicz* (6), *Kiszkun* (0), *Kiszkuń* (0), będące spolszczeniami bądź slawizacjami osobowych nazw litewskich, Rymut (1999, ss. 420–403) objaśnił jako pochodne od apelatywu *kiszka* 'jelito, gatunek wędliny'. Bardziej jednak właściwe wydaje się powiązanie ich z niewzmiankowanym przez Rymuta nazwiskiem *Kiszkunas* (9). Odpowiada ono litewskiemu *Kiškūnas* (LPŽe, b.d.), motywowanemu przez litewski apelatyw *kiškis* 'zając', tak samo jak w przypadku nazwiska *Kiškėlis* (ibid.), z którego wywodzi się polskie n. *Kiszkiel* oraz niewspomniane przez Rymuta *Kiszkielis*.

Z pewną ostrożnością należy także podejść do etymologii nazwisk *Napierko* (17), *Napierkowski* (208), *Napurka* (43), *Napurko* (7). Choć oczywiście nie można wykluczyć poligenezy i/lub homonimii (zwłaszcza w przypadku nazwiska *Napierkowski*, które ma najwyższą z nich liczbę użytkowników), to jednak wywodzenie ich wszystkich od czasownika *napierać* 'pchać, naciskać', *naprzeć*, *napór* 'parcie, napieranie' (Rymut, 2001, ss. 137–138) wydaje się nieroztropne. Co najmniej równie prawdopodobny jest związek z pruską nazwą osobową *Naperke* (Trautmann, 1974, s. 66). Jednocześnie K. Rymut słusznie interpretuje nazwisko *Napierski*⁷ jako odmiejscowe i derywowane od nazwy miejscowej Napiórki (ostrołęckie, gmina Rzewnie) bądź Napierki (olsztyńskie, gmina Janowiec Kościelny). Pierwsza z tych miejscowości nosiła w przeszłości różne nazwy: *Napirki*, *Napierki*, *Napyerky*, *Napyrky*, jednakże wszystkie wywodzą się od imienia *Napirko*, a to imię – właśnie z pruskiej nazwy osobowej *Naperke* (por. Przybytek, 1993, s. 187).

⁷ Aleksander Kostka-Napierski, znany z historii siedemnastowieczny przywódca chłopów podhalańskich, nosił nazwisko przybrane (naprawdę nazywał się Szymon Bzowski), zatem na tej podstawie nie należy wiązać nazwiska Napierski z regionem podhalańskim.

Pieciul (191), *Pieciula* (12), *Pieciulewicz* (2), *Pieciulko* (13), *Pieciulko* (18), *Pieczelski* (2), *Pieczul* (192), *Pieczula* (3), *Pieczulewicz* (11), *Pieczulski* (12), *Pieczuła* (12) to nazwiska wyprowadzane przez K. Rymuta (2001, s. 230) od podstawy *piec-* (*piec* 'poddawać produkt działaniu wysokiej temperatury; urządzenie grzewcze') lub od imion na *Pie-*, jak *Pietr*. Bardziej jednak prawdopodobne wydaje się, że są to spolszczenia litewskich nazwisk *Pečiūlis* bądź *Pėčėlis* (LPŽe, b.d.), które – podobnie jak *Pėča*, *Pėčas*, *Pėčia*, *Pečis*, *Pėčỹs*, *Pėčius*, *Piėčius* – pochodzą od litewskiego imienia *Pėtras* (pol. *Piotr*).

Nazwiska *Pojawis* (134), *Pojawisz* (0), *Pojawiś* (1) według Rymuta (2001, s. 268) pochodzą, podobnie jak *Pojawa*, od apelatywów *pojawić się*, *pojawa* 'zjawisko, zapowiedź'. Tymczasem podobnie jak *Pajaujįs* (4) i *Pajawis* (1), których Rymut nie uwzględnił, wywodzą się one najprawdopodobniej od litewskiego apelatywu *pajáuįis* 'miejsce obok suszarni lnu/zbóż, obrzeże suszarni lnu/zbóż; miejsce obok klepiska, stodoły; będący, mieszkający itp. koło suszarni lnu/zbóż, stodoły, klepiska', zaś ten z kolei – od *jáuįa* 'suszarnia lnu/zbóż'. Co więcej, odpowiadają im litewskie nazwiska *Pajawis*, *Pajáuįis* (LPŽe, b.d.).

Nazwiska o genezie (przypuszczalnie) polskiej na Litwie

Od apelatywu *būčius* 'rodzaj wiklinowej pułapki na ryby, węcierz' wywodzi Zinkevičius współczesne wileńskie nazwisko *Bučinski* (Zinkevičius, 2012, s. 141). Można przypuszczać (choć sam autor tego *expressis verbis* nie pisze), że dokonuje on tym samym wyboru pomiędzy dwoma polskimi nazwiskami: *Buczyński* (nazwisko popularne, 7632 nosicieli, stosunkowo równomierny rozkład geograficzny) oraz *Buciński* (nazwisko rzadkie, 169 nosicieli, rozkład nierównomierny) na rzecz drugiej z tych form. W przeciwnym wypadku musiałby etymologizować wspomniane nazwisko na gruncie polskim (*buczyna* 'las bukowy; owoc drzewa bukowego; drewno bukowe'), podobnie jak to robią w przypadku nazwisk *Bucinskas*, *Bučinskas* (oficjalnie też *Bučinski*, *Buczyński*), *Bučinski* autorzy LPŽe.

Innym nazwiskiem, którego etymologizacja przez przywołanego badacza budzi niejakie wątpliwości, jest *Czaplński*. Jest to nazwisko w Polsce bardzo rozpowszechnione, poświadczane już w XV w. i wywodzone przez Rymuta od nazw miejscowych typu *Czaplino* (we współczesnej Polsce trzy ojkonimy: w woj. podlaskim, wielkopolskim i pomorskim) bądź *Czaplín* (dwa ojkonimy: w woj. lubuskim oraz mazowieckim). Natomiast Zinkevičius (2012) wyprowadza je od nazwisk *Čeplýs*, *Čeplis*, a te – od litewskiego apelatywu *čeplys* 'įrankis keptuvei kilnoti' (narzędzie do podnoszenia niemającej uchwyty patelni, do obracania jej w piecu i żeń wyciągania; w polszczyźnie kresowej *czepioła*). Faktycznie istnieje w Polsce nazwisko *Czaplis* (33 nosicieli) – jego zasięg to głównie Białostoczczyzna (Sejny, Suwałki, Hajnówka), i w tym wypadku

etymologia jest bezsprzecznie litewska. Natomiast związek nazwiska *Czaplis* z nazwiskiem *Czapliński* jest wysoce niepewny.

Nazwiska *Byliński* i *Bylicki* są stosunkowo rozpowszechnione w Polsce (odpowiednio 1021 oraz 928 nosicieli). Pierwsze z nich poświadczone zostało już w roku 1390 i można je wiązać z n. m. *Bylin* (wieś k. Poznania) bądź *Bylino* (wieś w pow. plockim); drugie nazwisko, z poświadczeniem datowanym na 1447 r., etymologicznie wywodzi się od n. m. *Bylice*, *Bylica* (kilka miejscowości w różnych częściach Polski, por. Rymut, 1999, s. 65). Ostrożnie w związku z tym wypada podchodzić do propozycji łączenia go z litewskimi dwuczłonowymi nazwami osobowymi o pierwszym członie *Bil-* (Zinkevičius, 2012, s. 90), tym bardziej że materiał, na jakim oparł się ten ostatni badacz, to książka telefoniczna powiatu wileńskiego z roku 2002, obejmująca miasto Wilno i rejony wileński, solecznicki i trocki. Nawiasem mówiąc, charakter tej bazy źródłowej nie pozwala na jednoznaczne określenie, czy mamy do czynienia z osobą uważającą się za Polaka czy też nie. Co prawda przy niektórych nazwiskach podane jest też imię nosiciela, ale obok imion typowo polskich, choć oczywiście w grafii litewskiej (jak Stanislav, Česlava, Malgożata) mamy też rosyjskie (Michail, Akulina, Olegas), litewskie (Arvydas, Dalia, Nijolė), bądź tak niejednoznaczne etnicznie, jak Nina, Joseph czy Dolores.

Jednak największe trudności sprawiają nazwiska homonimiczne. Należą do nich przykładowo nazwiska *Kruk*, *Krukowski* – oba niezwykle popularne w Polsce i o równomiernej dystrybucji w jej wszystkich regionach. W przypadku gdy ich nosicielami są mieszkańcy Wilna, są one przez Zinkevičiusa wiązane etymologicznie z litewskim nazwiskiem *Kr(i)ukas* : *kriùkas* 'hak, haczyk; świński ryj' (Zinkevičius, 2012, s. 212). Z drugiej strony, choć nazwisko *Kruk* etymologizowane jest przez K. Rymuta jako pochodne od nazwy popularnego ptaka, to już nazwisko *Krukowski* zostało przezeń wywiedzione od n. m. *Kroków* na Kresach Wschodnich i nie jest całkiem jasne, gdzie miejscowość o takiej nazwie miałyby się znajdować⁸ (Rymut, 1999, s. 469).

Być może homonimia cechuje też nazwisko *Tarnowski*, kojarzące się ze słynnym rodem magnackim wywodzącym się z Tarnowa w Małopolsce, jeśli przyjąć, że jego odpowiednik litewski to *Tarnáuskas*. Tę ostatnią formę Zinkevičius łączy bowiem etymologicznie z litewskim rzeczownikiem *tařnas* 'sługa' i z nazwiskami *Tarnas*, *Tarnāvičius* (Zinkevičius 2012, s. 160). Z kolei Rymut (2001, s. 597) etymologizuje nazwiska *Tarnas*, *Tarnowicz* jako pochodne od staropolskiego apelatywu *tarn* 'cierń' i podaje jako datę poświadczenia równobrzmiącej nazwy osobowej *Tarn* rok 1497⁹. Zważywszy bardzo wysoką frekwencję nazwiska *Tarnowski* (9150) i jego niezwykle

⁸ Być może to omyłka w druku i chodzi o nazwisko *Krokowski*, związane historycznie ze wsią kaszubską *Krokowa* (d. też *Kroków*, niem. *Krockow*) niedaleko Pucka.

⁹ Chyba to omyłka – SSNO podaje rok 1397.

równomierną dystrybucję geograficzną, teza o jego pochodzeniu z języka litewskiego wydaje się nieuzasadniona. Proweniencja polskiego nazwiska *Tarnas* nastrocza więcej wątpliwości. Obszary największej koncentracji nosicieli tego nazwiska to obecnie Lubelszczyzna i okolice Turka, a także Skierniewic, co świadczyłoby raczej przeciw jego litewskiej genezie. Jednak najstarsze poświadczenia, jakie znalazłam, pochodzą z Podkarpacia (Jodłowa 1693 r. *Tarnaś*), woj. łódzkiego (Lipce Rejmontowskie i Jeruzal – 1787 r. oraz późniejsze), z Gniewa (1730 *Tarnaś*, 1778 *Tarnas*), ale także z Podlasia (Łomża 1744 *Tarnas*, 1748 *Tarnaś*, 1758 *Tarnas/Tarnaś/Tarnak/Tarnasz*; Bargłów 1786 *Tarnas*). Można zatem ostrożnie podejrzewać, że mamy do czynienia z homonimią międzyjęzykową.

Rymut (1999) nie odnotowuje nazwiska *Borowski* (niezwykle częstego – 26 340 nosicieli), lecz uwzględnia sporo podobnych (jak np. *Borowiec*, *Borowiak*, *Borowczak*, *Borowik*, *Borowicz*, *Borówek*, *Borewicz*), które motywuje już to staropolskimi imionami złożonymi typu *Borzysław*, *Borzymir*, już to rzeczownikami pospolitymi typu *bór*, *borek*, *borkowy*, *borowik*, *borowiec* ('mieszkaniec borów'). Dlatego wolno przypuszczać, że podobnej genezy upatruje również w przypadku nazwiska *Borowski*. Natomiast u Zinkevičiusa (2012, s. 90) odnajdziemy powiązanie nazwisk wileńskich *Baráuskas*, *Barėvičius*, *Barāvičius*, a może i *Borovski* (jak również nazwisk *Borowicz*, *Borewicz*, *Borowski* na ziemi augustowskiej) z dwutematowymi nazwami osobowymi zaczynającymi się od *Bar-* (np. *Bár-tautas*, forma skrócona *Bāras*). Inaczej LPŽe dopatrujący się genezy nazwisk *Barėvičius*, *Barāvičius*, *Baráuskas/Baraūskas* w antroponimii polskiej (*Borowicz*, *Borowski*, *Barowski*).

Być może homonimiczne jest polskie nazwisko *Kwiecień*. Intuicyjne postrzeganie go jako powiązanego z nazwą miesiąca potwierdza Rymut (1999, s. 503). Frekwencja tego nazwiska jest bardzo wysoka, a jego zdecydowanie najwyższa koncentracja przypada na Małopolskę: jest to szeroki pas ciągnący się od Krakowa na północny wschód przez Kielce aż po Radom. Jak wskazuje Bystroń (1993, s. 196–197), nazwiska *Kwiecień*, *Kwieciński*, *Kwietniewski* i podobne (a także inne nazwiska tożsame z nazwami miesięcy bądź do nich nawiązujące) bywały w przeszłości nadawane konwertytom dla upamiętnienia miesiąca przyjęcia chrztu. Ale nazwiska pochodzące od nazw miesięcy nosili nie tylko neofici, „nazwy miesięcy występują bowiem dość często wśród ludności włościańskiej” (Bystroń, 1993, s. 198). Jednak jeśli przyjąć tezę Zinkevičiusa (2012, s. 137) o związku nazwiska *Kwiecień* z litewskimi nazwiskami **Kvietys* i/lub *Kveten* (**Kvetienis*) oraz apelatywem *kvietys* 'pszenica', należałoby uznać homonimię (może zresztą nieprzypadkową, skoro etymologia nazwy polskiego miesiąca jest prasłowiańska). Podobne stanowisko zajmuje także LPŽe, właśnie w apelatywie *kvietys* upatrujący genezy nazwisk *Kvietiēnis* (rejon Ejszyszek – of. *Kviecień*) i *Kvietelāitis*.

Więcej wątpliwości budzi homonimia nazwiska *Głośna*, przywoływanego przez Zinkevičiusa (2012, s. 134) jako wynik polonizacji litewskiego nazwiska *Glúosnis* <

gluosnis 'wierzba'. Choć faktycznie Rymut (2005) odnotowuje ośmioro jego nosicieli na Suwalszczyźnie, to jednak nazwisko *Głośny* (197) występuje głównie w Polsce południowej i południowo-zachodniej i jak się wydaje, jest typowym nazwiskiem przymiotnikowym, analogicznym pod względem semantycznym do nazwisk typu *Cichy*, *Krzykliwy*, *Niemowny*, *Mowny*.

Jeszcze jeden przypadek potencjalnej homonimii to występujące na ziemi augustowskiej i suwalskiej nazwiska *Śruba* (130) i *Szruba* (76). Według K. Rymuta motywowane są one przez apelatyw *śruba* 'pręt z gwintem służący do łączenia elementów konstrukcji'. Najwyższa koncentracja pierwszego z tych nazwisk to okolice Gniezna, drugiego z nich – Wyżyna Śląska. Jednakże w przypadku obu tych nazwisk wyraźne ogniska znajdują się także na Suwalszczyźnie. Jeśli geneza nazwisk występujących w tym rejonie jest litewska, cf. *Sriuba*, *Sriubas* (LPŽe, b.d.), to motywuje ją prawdopodobnie apelatyw *sriubà* 'zupa' (Zinkevičius, 2012, s. 152) bądź *sriubčióti* 'pić małymi łykami, siorbać; szlochać, łkać'. Z kolei nazwisko **Šriuba*, poświadczone w przedwojennym Wilnie jako *Szruba* (LPŽe, b.d.), ma prawdopodobnie związek z ap. *śruba*, dawniej *szruba*.

Podsumowanie

Zważywszy na wielowiekową wspólną przeszłość Polski i Litwy w ramach polityczno-geograficznych Rzeczypospolitej Obojga Narodów, trudno dziwić się obecności w współczesnej polskiej antroponimii elementów o genezie litewskiej, zaś w antroponimii litewskiej – licznych elementów polskich (czy też, szerzej, słowiańskich). Geneza niektórych nazwisk z uwagi na ich wielowiekową historię może dziś być trudno czytelna; stanowią one *sui generis* palimpsest, którego jednoznaczna interpretacja bywa bardzo trudna bądź wręcz niemożliwa. Co ważne, w obu państwach – Polsce i Litwie – wspomniane antroponimy stanowią niezwykle cenny i interesujący element *wspólnego* wielokulturowego dziedzictwa onomastycznego polsko-litewsko-białoruskiego, nawet jeśli nie zawsze odzwierciedlają to badania prowadzone z pozycji narodowych.

Nasuwa się przy tym szersze pytanie o wiarygodność i naukowość badań, jeżeli cechuje je nastawienie nacjonalistyczne. Wyniki takich badań, szczególnie gdy są udostępnione masowemu odbiorcy w postaci popularnej, mają potencjalny wpływ na postawy językowe (*language attitudes*). Dotyczy to też nazwisk. Nosiciele nazwisk obcego pochodzenia, wskutek skomplikowanej historii tych nazwisk, ale też w wyniku różnych działań z zakresu ogólnie prowadzonej polityki językowej (zmiany nazwisk, przekształcenia ich morfologii i grafii, nawet tłumaczenie – szerzej na ten temat Walkowiak, 2016) mogą być przekonani, że są one pochodzenia rodzimego, podczas gdy teza ta – upowszechniana przez wydawnictwa popularne – nie zawsze

bywa prawdziwa, a co najmniej jest trudna do jednoznacznego udowodnienia. Taki, nazwijmy to, „puryzm antroponimiczny” bywa rzadziej może uświadamianą, ale jednak obecną w języku odmianą puryzmu językowego, rozumianego jako przekonanie, że „tylko język ojczysty bez obcych naleciałości może być podstawą narodowej tożsamości, zaś jego 'skażenie' obcymi zapożyczeniami stanowi zagrożenie dla bytu narodowego” (Czyżewska, 2009, s. 166). Przeświadczenie o rodzimej proveniencji nazwiska może mieć istotne znaczenie, jeśli w społeczeństwie współwystępują postawy językowe wartościujące nazwiska zależnie od ich genezy oraz łączące pochodzenie nazwiska z narodowością jego nosiciela. Jak się wydaje, tego typu postawy dotyczą w większym stopniu Litwy niż Polski, choć niepodobna twierdzić, że w Polsce są całkowicie nieobecne.

Podsumowując, warto zadać sobie pytanie: czy jest możliwe wyjście poza okopy pozycji narodowych? W ramach modelu „po przełomie antypozytywistycznym” zdaje się to mało prawdopodobne, skoro

wiedza [...] uwikłana jest w procesy społecznej kontroli, w relacje władzy sprawowanej przez rozproszone mechanizmy nadzoru [...], nie jest zbiorem „twardych” faktów, ale raczej jedną z wielu form opowieści [...]. Teorie naukowe (przynajmniej w obrębie humanistyki) nie kumulują stopniowo coraz doskonalszej wiedzy, ale układają się w obowiązujące paradygmaty, które – jak powiedziałby M. Foucault – są historycznie zmienne oraz społecznie uwikłane w relacje z władzą (Skowronek, 2005).

Niemniej należy wytrwale dążyć do możliwie pełnego uwolnienia nie tylko narodowych historiografii, ale i narodowych narracji onomastycznych od uwikłania w bieżące spory polityczne. W dobie państw narodowych uwikłanie owo widać zapewne w każdym z państw, choć niewątpliwie w niejednakowym stopniu.

Bibliografia

- Biolik, M. (2008). Gulba „kartofel” a nazwiska z morfemem leksykalnym *gulb-*, *gulb'*. W J. Trempała (Red.), *Studia linguistica in honorem Edvardi Breza* (ss. 22–30). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Biolik, M. (2009). Homonimy onomastyczne: Różne sposoby interpretacji. W S. Warchoła (Red.), *Słowiańskie homonimy apelatywno-onimiczne i onimiczno-onimiczne w diachronii i synchronii* (ss. 33–47). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bystroń, J. S. (1993). *Nazwiska polskie*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Cieślukowa, A. (2008). Grafia i fonetyka w nazwiskach Polaków. W J. Trempała (Red.), *Studia linguistica in honorem Edvardi Breza* (ss. 30–36). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

- Czyżewska, M. (2009). Puryzm w języku niemieckim i polskim – dawniej i dziś. *Acta Philologica*, 2009(36), 166–175.
- Helleland, B. (2002). Academic Courses on Onomastics. W *Actas do XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas*. Santiago: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Kreja, B. (2001). *Słowotwórstwo polskich nazwisk*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Kuzavinis, K., & Savukynas, B. (2009). *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Mrózek, R. (2009). Pojęcie homonimii w teoretyczno-terminologicznym kontekście lingwistyki i onomastyki. W S. Warchoń (Red.), *Słowiańskie homonimy apelatywno-onimiczne i onimiczno-onimiczne w diachronii i synchronii* (ss. 165–171). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Naruszewicz-Duchlińska, A. (2008). Surnames of Lithuanian origin in the Polish anthroponomical system. W E. Marciulevičienė (Red.), *Preservation of cultural heritage and strengthening of regional identity* (ss. 84–88). Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija.
- Nijakowski, L. M. (2006). *Domeny symboliczne: Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Przybytek, R. (1993). *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens [Nazwy miejscowe pochodzenia bałtyckiego w południowej części Prus Wschodnich]*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Rymut, K. (1999). *Nazwiska Polaków: Słownik historyczno-etymologiczny: T. 1. A–K*. Kraków: IJP PAN.
- Rymut, K. (2001). *Nazwiska Polaków: Słownik historyczno-etymologiczny: T. 2. L–Ż*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Rymut, K. (2005). *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* (2. wyd. popr.) [CD-ROM]. Kraków: IJP PAN.
- Skowronek, K. (2005). Jak onomaści piszą o onomastyce i o... sobie: Kilka spostrzeżeń w pięćdziesięciolecie czasopisma „Onomastica”. *Onomastica*, 50, 49–68.
- Smoczyński, W. (1982). Les noms de famille polonais d'origine lituanienne. W K. Rymut (Red.), *Proceedings of 13th International Congress of Onomastic Sciences* (T. 2, ss. 437–446). Kraków: PWN.
- Tichoniuk, B. (2006). Nazwiska z sufiksem -ul we współczesnej antroponimii polskiej. W L. Citko, & B. Siegień (Red.), *Gwary i onomastyka pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego i słowiańsko-bałtyckiego* (ss. 323–331). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Trautmann, R. (1974). *Die altpreussischen Personennamen* (2. wyd.). Goettingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Trypućko, J. (1982). O pewnym wypadku litewsko-polskiej interferencji językowej w zakresie onomastyki: (lit. przyrostek -utis, pol.-uć). Uppsala: Slaviska inst.
- Vanagas, A., Maciejauskienė, V., & Razmukaitė, M. (1985–1989). *Lietuvių pavardžių žodynas [LPŽe]* (T. 1–2). Vilnius: Mokslas. (Wyd. elektroniczne popr. <http://pavardes.lki.lt>).
- Vanagas, A., Maciejauskienė, V., & Razmukaitė, M. (b.d.). *Lietuvių pavardžių žodynas [LPŽe]*; Wyd. elektroniczne popr.]. Pobrano z <http://pavardes.lki.lt>

- Walkowiak, J. B. (2016). Personal names and language policy: Who plans what names for whom and how? W G. Puzey & L. Kostanski (Red.), *Names and naming: People, places, perceptions and power* (ss. 197–212). Clevedon: Multilingual Matters.
- Wenzel, W. (2009). Problem metodologiczny w związku z homonimią antroponimiczną. W S. Warchoł (Red.), *Słowiańskie homonimy apelatywno-onimiczne i onimiczno-onimiczne w diachronii i synchronii* (ss. 11–17). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2009). Homonimia i wielomotywacyjność w nazwach własnych na pograniczach językowych. W S. Warchoł (Red.), *Słowiańskie homonimy apelatywno-onimiczne i onimiczno-onimiczne w diachronii i synchronii* (ss. 253–260). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zawadzki, J. M. (2002). *1000 najpopularniejszych nazwisk w Polsce*. Warszawa: Świat Książki.
- Zinkevičius, Z. (2010). *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavardėse*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Zinkevičius, Z. (2012). *Vilnijos lenkakalbių pavardės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

O rozbieżnych etymologiach nazwisk polskich i litewskich

Streszczenie

Konflikt narodowych historiografii polskiej i litewskiej zazwyczaj wiąże się z rozbieżnymi interpretacjami wspólnej historii, ale rzadziej się zauważa, że podobnie rozbieżne są też interpretacje językoznawcze, w tym onomastyczne. One także mogą stać się narzędziem polityki językowej, a w szczególności polityki, której przedmiotem są nazwy osobowe. Niniejszy artykuł przedstawia i analizuje wybrane przypadki używanych współcześnie w Polsce nazwisk pochodzenia litewskiego, które w niektórych polskich pracach językoznawczych są etymologizowane jako genetycznie polskie, a także – odwrotnie – tych nazwisk polskiego pochodzenia, które w niektórych źródłach litewskich interpretowane są jako etymologicznie litewskie. Choć nie można oczywiście wykluczyć niezamierzonych i przypadkowych omyłek, w przypadku nazwisk homonimicznych wyraźnie zauważalna jest tendencja do oddawania pierwszeństwa etymologii rodzimej. Wolno przypuszczać, że w odbiorze społecznym geneza nazwiska w jakimś stopniu implikuje narodowość jego nosiciela; przy nacjonalistycznym nastawieniu badaczy fakt ten może być używany jako argument w publicznych debatach, których zasięg dalece wykracza poza onomastykę.

Słowa kluczowe: onomastyka; nazwiska; Polska; Litwa; etymologia; homonimia

On divergent etymologies of Polish and Lithuanian surnames

Abstract

The conflict of national Polish and Lithuanian historiographies typically involves divergent interpretations of the shared history, but it is seldom noticed that linguistic interpretations (including the onomastic ones) may be divergent too. These linguistic interpretations can also become a tool of language policy, especially of the policy focused on personal names. The present article analyses selected examples of genetically Lithuanian surnames currently in use in Poland which in some Polish linguistic sources are etymologised as genetically Polish, as well as – conversely – those of Polish origin which in some Lithuanian research are interpreted as genetically Lithuanian. Although inadvertent and accidental mistakes cannot be ruled out, in the case of homonymic surnames there is a visible tendency to give priority to native etymologies. It may be assumed that for the society at large, the origin of a surname somehow implies the nationality of its bearer; in the case when the researchers' attitudes are nationalistic, this fact may be used as an argument in public debates whose scope far exceeds that of onomastics.

Keywords: onomastics; surnames; Poland; Lithuania; etymology; homonymy

Dr. Justyna B. Walkowiak, assistant professor, Department of Language Policy and Minority Studies, Chair of Oriental Studies, Adam Mickiewicz University in Poznań; Ph. D. thesis in Applied Linguistics – 2015, Adam Mickiewicz University in Poznań; author of one monograph, over twenty scholarly articles and two academic course-books; member of ICOS since 2010, and of the Onomastic Committee of the Polish Academy of Sciences since 2015; regular active participant of International Conferences on Onomastics “*Name and Naming*”, indexed in the ISI Web of Science, Conference Proceedings Citation Index – Thomson Reuters. Current scholarly interests: onomastics (especially anthroponomastics), language policy, personal name policy, minority studies, Polish-Lithuanian language contact with particular reference to onomastics.

Bibliography (selection): Feminine surnames in Polish: Two policies and the practice, *Onoma* 47, Uppsala 2012, 223–246; Pisownia nazwisk Polaków litewskich: polityka językowa, ideologia, praktyka [The spelling of the surnames of Lithuania's Poles: language policy, ideology, practice], in: *Słowiańskie wyspy językowe i kulturowe*,

Toruń 2013, 71–85; Od Katażiny do Edvina, czyli o imionach Polaków współcześnie używanych na Litwie [From Katažina to Edvin, or on the names of Poles currently used in Lithuania], *Onomastica* LIX, Kraków (Cracow) 2015, 153–168; Personal names and language policy: Who plans what names for whom and how?, in: *Names and naming: People, places, perceptions and power*, Bristol – Buffalo – Toronto 2016, 197–212; *Personal name policy: From theory to practice*, Poznań 2016.

Correspondence: Justyna Barbara Walkowiak, Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland, e-mail: justwalk@amu.edu.pl

Support of the work: The study was conducted at the author's own expense.

Competing interests: No competing interests have been declared.